

*Тетяна Іванівна Бондарук,
старший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
ORCID: 0000-0003-0566-9857*

PRÉ-SOUVERAINETÉ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕНТ

Постановка проблеми. Суверенітет є невід’ємною складовою державно-правового дискурсу щонайменше від Вестфальського миру 1648 року й до сьогодні викликає жваві наукові дискусії. Так, у науковій юридичній літературі існують розбіжності як щодо його визначення, так і різних його видів (обмеженого, відносного, замислового тощо). Для сучасних українських реалій питання суверенітету є життєво важливими, а його розробка має першочергове значення. Не менш важливим видається осмислення специфіки витоків і особливостей «українського суверенітету», розуміння передумов набуття, що передували юридифікації суверенітету української державності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суверенітет є предметом активного дослідження вітчизняними і зарубіжними вченими-правознавцями, насамперед фахівцями конституційного та міжнародного права. Зокрема, окремі питання суверенітету досліджувалися О. Батановим, Г. Біро, Ю. Бисагою, Б. Джессоптом, А. Колодієм, М. Кармазіною, А. Крусян, І. Куян, Ж. Мере, О. Скрипнюком, С. Стеценком, В. Торяником, Т. Шаповал та ін., які створюють теоретичне підґрунтя, зокрема, для ретроспективних досліджень суверенітету. В контексті цієї статті важливе значення мають монографія Л. Войтович, В. Гринчак, Г. Федущак-Паславської [1], присвячена витокам державно-суверенітету України, статті В. Вароніна, Н. Старченко, В. Михайловського та ін., у яких висвітлюються ті чи інші аспекти, пов’язані з процесом суверенізації України.

Мета статті. Метою цієї статті є виокремлення ключових ідей суверенітету та їх аналіз у контексті державно-правового розвитку на українських землях.

Основні результати дослідження. Сучасне поняття суверенітету включає такі елементи, як повнота влади держави, самостійність держави, її незалежність від інших держав у внутрішній і зовнішній політиці та визнається одним з принципів міжнародного права, що закріплено у Статуті ООН, ряді міжнародних договорів і декларацій [2, с. 684], яке є відображенням сучасних державно-правових і міжнародно-правових процесів і має ознаки сталості. Водночас визначення суверенітету як багатоаспектного і багатопланового явища вирізняється значною верифікацією, зумовленою усім перебігом державно-правового процесу, і, зокрема, становленням та реалізацією т. зв. ідеї суверенітету.

Так, на думку французького дослідника Ж. Мере, слово «суверенітет», обсяг якого з’ясував і вперше запровадив у вжиток Ж. Боден, виражає ідею власного виробництва, ідею незалежності й самодостатності. Воно виражає ідею свободи [3, с. 22–23].

Природно, що така ідея від середньовіччя уособлювала насамперед особу верховного володаря як її носія і зберігача у внутрішньому і зовнішньому вжитку, аж настільки, що «суверен» стає загальною назвою для очільника утворюваних держав.

Від XVII ст. у свідомості європейців вкорінювалися поняття state і sovereignty. Ці поняття, зазначає М. Кармазіна, відбивали тогочасні європейські реалії: на міжнародній арені поряд з імперією, вільним містом, графством чи герцогством – поставали нові політичні гравці – суверенні держави з системою координат, позначеній як Вестфальська міжнародна система [4, с. 174].

Однак можна припустити, що початки цих процесів пов’язані з «суверенізацією» людини, зумовленої європейським ренесансом і відродженням. Людина, що більше ставала суб’єктом соціальних процесів, нормувалося і щонайменше декларувалося правом і судом коло її основних прав і обов’язків. Можливо, на цьому базувалася критика «новітньої» теорії суверенітету французького вченого-правознавця Л. Дюгі, який наполегливо заперечував будь-які принципи суве-

ренітету державної влади і народного суверенітету, замість чого проголошував ідею загального верховенства права як норми соціальної солідарності, вважаючи при цьому, що самі поняття суверенітету державної влади і її обмеження правом є взаємовиключними і не здатними до органічного одночасного існування [5, с. 31].

З огляду на беззаперечність концепту суверенітету в сучасних реаліях думка Л. Дюгі не мала значної підтримки, та власне і він, врешті-решт, зазначав, що суверенітет – це неформальна юридична категорія, наділена чітким владним змістом, здатним організовувати населення, підпорядковувати одну державу іншій. Суверенітет органічно включає категорію території. Територія, держава–нація – нерозривно пов'язані категорії, що історично сформувалися. Колективність може бути державою тільки тоді, коли вона осіла на території з певними межами, значення суверенітету, на його думку, уособлювалося з вищою владою, що забезпечена внутрішнім правопорядком [6, с. 786].

Але навряд чи можна заперечити, що його ідеї про соціальну солідарність і верховенство права спиралися на людину як суб'єкта права і носія певного внутрішнього правопорядку, складовою якого є і право на здійснення управління, яке в якості явища автори монографії «Державний суверенітет України» і визначають як суверенітет [1, с. 10].

Апелює до «внутрішнього змісту держави» і визначний український правознавець С. Дністрянський, який наголошує, що «сила народу – се й сила держави. Держави мусить мати перш за все внутрішню силу, зовнішня сила буде певним вислідом внутрішньої... в державі нарід оборонятиме свою землю й свої права; до одного й до другого він потребує правного порядку і правової організації». Суверенність держави, на його думку, – «се поняття розбите, поплутане та в собі протирічне. ... не держава як така є суверенна, тільки суверенний є нарід в державі – йому припадає справжня власть в державі. Одна поправді проблема народоправства не є суверенністю у властивому значінню того слова. Народ не панує над собою, а править собою. Сам народ мусить собою правити, се правління мусить виступати в усіх проявах державного життя. Ніхто не сміє над другим панувати, та всі мусять рівно підпорядковуватись під загальне добро народу» [7, с. 586–587]. Сучасна дослідниця суголосну ідею формулює як формулу: народний суверенітет (а, очевидно, що в сучасній правовій доктрині йдеться саме про нього) «матеріалізується» шляхом правотворчої діяльності державних органів (передусім вищих органів держави), спрямованої на встановлення різних форм безпосередньої і представницької демократії [8, с. 8].

Отже, можна припустити, що *pré-souveraineté* характеризувався висуванням та циркуляцією від XVI ст. низки ідей, серед яких можна виокремити ідею «власного виробництва», незалежності й самодостатності (Ж. Боден) (1), ідею про соціальну солідарність і верховенство права (Л. Дюгі) (2), ідею про суверенний народ у державі (С. Дністрянський) (3) та схарактеризувати їх контент на українських теренах. Адже на початок ранньомодерної доби, який знаменувала Люблінська унія 1569 року, державотворчі процеси на українських землях розвивалися значною мірою у площині, яка й була означена такими ідеями.

Зокрема, чи не перше своє оприявлення або формалізацію такі ідеї отримали в привілеї Люблінської унії, згідно з яким Київське, Волинське і Брацлавське воєводства отримали: гарантії непорушності кордонів, право судитися II Литовським статутом, що відрізнялося від права решти мешканців Корони (яке не міг поправити ані король, ані сейм, а лише шляхта цих воєводств за власної ініціативи), право уживання руської (староукраїнської) мови як єдиної мови суду і адміністрації, себто публічної сфери, дотримання рівності православної церкви з католицькою), можливість отримувати посади в межах цих воєводств мала тільки місцева осіла шляхта, себто та, яка володіла тут нерухомістю.

Особливо важило те, що українські землі, як наголошував київський воєвода Адам Кисіль на сеймі 1641 року, «прийшли не до країни, а зі своєю країною, ... не до права, а зі своїм правом...». Існування цих прав, зазначає Н. Старченко, забезпечило подальше творення руської ідентичності мешканців українських теренів уже у складі Речі Посполитої. Витворюється територіально-правова модель руського народу. Себто руський народ – це народ, який мешкає на території трьох приєднаних воєводств та має своє право, незалежно від конфесійної і, врешті, етнічної належності. Джерела різного характеру засвідчують, що між Люблінською унією і серединою XVII ст., до козацької війни під проводом Богдана Хмельницького, руська шляхта сформувала уявлення про себе

як третього члена Речі Посполитої та озвучила його не лише на рівні своїх воєводств, а й на сеймах [9, с. 4]. Об'єднання основних українських земель – Київщини, Поділля, Волині, Галичини в одній державі сприяло творенню майбутньої економічної, політичної та культурної цілісності та містило значний державотворчий та націєтворчий потенціал.

Власне цей період в історії українського державотворення можна вважати початком процесу суверенізації України та спроб його юридичного оформлення.

Спроможність до реалізації ідеї соціальної солідарності руського (українського) народу яскраво ілюструє і Берестейська унія 1596 року як вияв об'єднаних прагнень усіх православних ієрархів та як результат кількарізованих спроб повернення єдності, які назагал правомірно розглядати як певну традицію [10, с. 90] та як результат першого українського культурно-національного відродження [11, с. 188].

Першим офіційним юридичним документом, який зафіксував появу Війська Запорозького як Козацької держави, легалізував її самоврядність та у певний спосіб легітимізував на міжнародній арені, закріпивши майже класичний «набір суверенітету», став Зборівський договір 1649 року (Декларація Його королівської милості Запорозькому Війську).

Пізніше Б. Хмельницький, обравши московський протекторат, що було оформлено Березневи-ми статтями 1654 року, підітнув міцно вкорінену в Козацькій державі – Війську Запорозькому матрицю суверенності. І навіть якщо погодитися, що «маємо рух від незалежної держави чи більше формально незалежної (угодою з Москвою 1654 р. запроваджувалися певні обмеження стосовно здійснення зовнішньої політики, що цілком відповідали поширеній практиці васально-сюзеренних міждержавних відносин) до статусу автономної одиниці в складі федеративної держави Річ Посполита» [12, с. 93], то приєднання до Речі Посполитої на правах Князівства Руського за Гадяцькою угодою 1658 року давало значно більші можливості для реалізації ідей суверенності, ніж московська монархія, оскільки це передбачала сама річпосполитська республіканська державна модель. Так, згідно з угодою у Князівстві Руському мали бути створені відповідні уряди (канцлера, маршалка та ін.), передбачалося карбування монети, визнавалися рівні права православної та католицької церкви (остання мала повернути усі захоплені раніше православні храми та землі). Водночас прописувалися права, яких не було навіть у Великого князівства Литовського. Зокрема, це стосувалося посади гетьмана, який мав обиратися на Раді й затверджуватися королем. Загалом, як видно, фіксувався ряд важливих моментів, що закладали вже інституційні підвалини суверенності.

Іхньою повною руйнацією ознаменувався подальший перебіг подій, початок яких поклала Руїна на 60–80-х років XVII ст., що призвів до їх фактичної втрати на кінець XVIII ст. [13]. Водночас ідеї суверенітету, зокрема виокремлені вище, та прагнення до їх юридизації, ніколи не зникали з порядку денного, що зреалізувалося у період Української революції 1917–1921 років, та остаточно формалізувалося 1991 року, коли Україна постала як незалежна суверенна держава.

Висновки. Ідеї суверенітету, або *pré-souveraineté*, є невилучною ознакою державотворчого процесу на всіх стадіях його розвитку. Прагнення упорядкувати життя певної спільноти у певний спосіб і певним чином забезпечити можливість для цього, очевидно притаманне певним людським спільнотам на рівні інстинкту. І саме це можна вважати *modus operandi* суверенітету або *pré-souveraineté*. Індекс «інстинкту суверенності» українського соціуму є незмінно високим, що підтверджує реалізація ним основних ідей, на яких базується сучасне уявлення про суверенітет та цілком підтверджується концепцію британського вченого Р. Джексона, який вважає, що суверенітет є об'єктивною реальністю, яка не вимагає чийогось затвердження, але передбачає використання його як основи інших державно-правових явищ [14, р. 453]. І якщо стосовно певних сучасних доктринальних трактувань поняття суверенітету ця концепція може викликати питання, то щодо *pré-souveraineté* вона цілком справедлива.

Список використаних джерел

1. Державний суверенітет України. Кн. I: Витоки: монографія. Л. В. Войтович, В. А. Гринчак, Г. М. Федущак-Паславська. Харків: Право, 2020. 268 с.
2. Зяблюк М. П. Суверенітет. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2003. Т. 5: П–С. 736 с.

3. Мере Ж. Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади. Перекл. з французької Л. Кононовича. Львів: Кальварія, 2003. 216. С. 22–23.
4. Кармазіна М. С. Суверенітет: еволюція тлумачення поняття та розвитку явища. *Наукові записки. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2013. № 3 (65). С. 164–189.
5. Романовская В. Б., Пужаев В. В. Проблема государственного суверенитета и ее отражение в творчестве Леона Дюги и Раймона Карре де Мальберга. *Журнал российского права*. 2016. № 2. С. 26–38.
6. Саракуца М. О. Поняття та зміст державного суверенітету: визначення, становлення, розвиток. *Форум права*. 2010. № 4. С. 784–791.
7. Дністрянський С. С. Нова держава. Антологія української юридичної думки. За заг. ред. Ю. С. Шемшученка; упоряд.: В. Ф. Погорілко, О. В. Батанов, В. Л. Федоренко. Київ: Вид. Дім «Юрид. кн.» Т. 4: Конституційне (державне) право. 2003. С. 577–590.
8. Шаповал Т. Народний суверенітет та політичні права і свободи (питання співвідношення). *Право України: юридичний журнал*. 2008. № 2. С. 9–13.
9. Старченко Н. Люблінська унія як ресурс формування концепту політичного «народу руського» (1569–1648 рр.). *Український історичний журнал*. 2019. № 2. С. 3–12. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2019_2_3
10. Шевченко В. Початок берестейського унійного процесу в світлі сучасних богословських рефлексій щодо уніатизму. *Українське релігієзнавство*. 2017. № 81–82. Берестейський собор 1596 року в історичній долі українства. С. 81–92.
11. Паславський І. Берестейська унія в контексті першого українського національно-культурного відродження. *Українське релігієзнавство*. 2017. № 81–82. С. 178–188.
12. Газін В. «На зразок Князівства Литовського»: перспективи включення козацької України до складу Речі Посполитої у 1658–1659 рр. (очікування та реалії). *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. 2021. Вип. 6. С. 84–100.
13. Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету. Хмельницький – Дорошенко – Мазепа. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 327 с.
14. Jackson R. Sovereignty in World Politics: a Glance at the Conceptual and Historical Landscape. *Political Studies*. 1999. № 47. P. 431–456. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00211>

References

1. Derzhavnyi suverenitet Ukrainy. Kn. I: Vytoky: monohrafiia. L. V. Voitovych, V. A. Hrynychak, H. M. Fedushchak-Paslavska. Kharkiv: Pravo, 2020. 268 s.
2. Ziabliuk M. P. Suverenitet. Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv: Ukr. entsykl., 2003. T. 5: P–S. 736 s.
3. Mere Zh. Pryntsyp suverenitetu. Istoriia ta osnovy novitnoi vlady. Perekl. z frantsuzkoi L. Kononovycha. Lviv: Kalvariia, 2003. 216. S. 22–23.
4. Karmazina M. S. Suverenitet: evoliutsiia tлумachennia poniattia ta rozvytku yavyshcha. *Naukovi zapysky. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. 2013. № 3 (65). S. 164–189.
5. Romanovskaia V. B., Puzhaev V. V. Problema hosudarstvennoho suverenyteta y ee otrazhenye v tvorchestve Leona Diihy y Raimona Karre de Malberha. *Zhurnal rossyiskoho prava*. 2016. № 2. S. 26–38.
6. Sarakutsa M. O. Poniattia ta zmist derzhavnoho suverenitetu: vyznachennia, stanovlennia, rozvytok. *Forum prava*. 2010. № 4. S. 784–791.
7. Dnistrianskyi S. S. Nova derzhava. Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky. Za zah. red. Yu. S. Shemshuchenko; uporiad.: V. F. Pohorilko, O. V. Batanov, V. L. Fedorenko. Kyiv: Vyd. Dim «Iuryd. kn.» T. 4: Konstytutsiine (derzhavne) pravo. 2003. S. 577–590.
8. Shapoval T. Narodnyi suverenitet ta politychni prava i svobody (pytannia spivvidnoshennia). *Pravo Ukrainy: yurydychnyi zhurnal*. 2008. № 2. S. 9–13.
9. Starchenko N. Liublinska uniia yak resurs formuvannia kontseptu politychnoho «narodu ruskoho» (1569–1648 rr.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2019. № 2. S. 3–12. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2019_2_3
10. Shevchenko V. Pochatok beresteiskoho uniinoho protsesu v svitli suchasnykh bohoslavskykh refleksii shchodo uniatyzmu. *Ukrainske relihiieznavstvo*. 2017. № 81–82. Beresteiskyi sobor 1596 roku v istorychnii doli ukrainstva. S. 81–92.
11. Paslavskiy I. Beresteiska uniia v konteksti pershoho ukrainskoho natsionalno-kulturnoho vidrozhennia. *Ukrainske relihiieznavstvo*. 2017. № 81–82. S. 178–188.

12. Hazin V. «Na zrazok kniazivstva Lytovskoho»: perspektyvy vkluchennia kozatskoi Ukrainy do skladu Rechi Pospolytoi u 1658–1659 rr. (ochikuvannia ta realii). *Ukraina Lithuanica: studii z istorii Velykoho kniazivstva Lytovskoho*. 2021. Vyp. 6. С. 84–100.
13. Chukhlib T. Sekrety ukrainskoho polivasalitetu. Khmelnytskyi – Doroshenko – Mazepa. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2011. 327 s.
14. Jackson R. Sovereignty in World Politics: a Glance at the Conceptual and Historical Landscape. *Political Studies*. 1999. № 47. P. 431–456. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00211>

Бондарук Т. І. Pré-souveraineté: український контент

У статті робиться спроба виокремити ключові ідеї, які передували сучасному баченню суверенітету, та проаналізувати їх розвиток у контексті державно-правового розвитку на українських землях. Зокрема, увага привертається до таких з них, як ідея «власного виробництва», незалежності й самодостатності (Ж. Боден), ідея про соціальну солідарність і верховенство права (Л. Дюгі), ідея про суверенний народ у державі (С. Дністрянський). Робиться висновок про те, що саме вони визначають *modus operandi* суверенітету або *pré-souveraineté* та про незмінно високий індекс «інстинкту суверенності» українського соціуму, що підтверджує реалізація ним основних ідей, на яких базується сучасне уявлення про суверенітет.

Ключові слова: суверенітет, ідеї суверенітету, українська державність, державно-правовий процес.

Bondaruk T. I. Pré-souveraineté: Ukrainian content

The article attempts to single out key ideas that preceded the modern vision of sovereignty and to analyze their development in the context of state-legal development on Ukrainian lands. In particular, attention is drawn to such of them as the idea of “own production”, independence and self-sufficiency (J. Boden), the idea of social solidarity and the rule of law (L. Dyugy), the idea of a sovereign people in the state (St. Dnistrianskyi).

In particular, their formalization in the privileges of the Union of Lublin is analyzed, according to which Kyiv, Volyn and Bratslav Voivodeships received: guarantees of inviolability of borders, the right to sue under the II Lithuanian Statute, the right to use the Russian (Old Ukrainian) language as the sole language of court and administration, etc. It is claimed that the existence of these rights ensured the further creation of the Russian identity of the inhabitants of Ukrainian territories already within the Commonwealth of Nations and the creation of the territorial and legal model of the Russian (Ukrainian) people. Attention is drawn to the Union of Brest in 1596 as an attempt to implement the idea of social solidarity, the Treaty of Zborivsk in 1649, which recorded the appearance of the Zaporizhzhya Army as a Cossack state, legalized its self-government and, in a certain way, legitimized it on the international arena and the Hadiac Agreement of 1658.

It is concluded that it is they who determine the *modus operandi* of sovereignty or *pré-souveraineté* and that there is an invariably high index of the “sovereignty instinct” of the Ukrainian society, which confirms its implementation of the main ideas on which the modern idea of sovereignty is based.

Key words: sovereignty, ideas of sovereignty, Ukrainian statehood, state-legal process.

DOI: 10.33663/2524-017X-2022-13-31